

Драгана Радојичић

Етнографски институт САНУ

Научноистраживачка делатност Етнографског института Српске академије наука и уметности

Протекло је шездесет година од када је донета одлука о оснивању Етнографског института Српске академије наука и уметности, чији је првобитни задатак био да *организује систематско и планско проучавање насеља и порекла становништва, народног живота, обичаја и веровања, као и фолклора у нашој земљи и код наших народа*. Још давне 1894. године, на предлог академика Стојана Новаковића, Етнографски одбор при Српској краљевској академији (СКА) почео је са штампањем Српског етнографског зборника (СЕЗБ), са циљем да се у њему објављују резултати истраживања живота и обичаја српског народа. Издавање Српског етнографског зборника представљало је наставак и темељито проширење делатности Друштва српске словесности (основаног 1847. г.) и Српског ученог друштва (основаног 1865. г.), у чијим су издањима били заступљени описи српских предеоних целина. Програм систематских и стручних етнографских истраживања на основу упитника уведен је у СКА 1886. године.

Током шест деценија постојања Етнографског института САНУ, његовим радом су руководили: Војислав Радовановић, Боривоје Дробњаковић, Мирко Барјактаровић, Бранислав Којић, Атанасије Урошевић, Милорад Васовић, Петар Влаховић, Милка Јовановић, Десанка Николић, Душан Бандић, Никола Пантелић и Драгана Радојичић. Током дугог низа година, поред већ поменутих, свој допринос раду Института давали су научници: Александар Белић, Душан Недељковић, Александар Дероко, Миленко С. Филиповић, Петар Ж. Петровић, Драгослав Антонијевић, као и многи други вредни прегаоци. Данас Институт има стручан и подмлађен истраживачки тим, на чијем се челу налази др Драгана Радојичић, директор Института и руководилац једног од пројеката, затим су ту доктори наука: Ласта Ђаповић, Јелена Чворовић, Љиљана Гавриловић, Младена Прелић, Александра Павићевић, Ивица Тодоровић, Гордана Благојевић и докторанткиња Лада Стевановић, магистри: Зорица Дивац, Мирослава Малешевић, Мирослава Лукић-Крстановић, Мирјана Павловић, Мирослав Нишкановић, Јадранка Ђорђевић, Сања Златановић, Милина Ивановић-Баришић, Александар Крел, магистранти: Ивана Грубишић, Иван Ђорђевић и Марта Стојић. Поред 22 стално запослена истраживача, у рад на пројектима укључен је и дописни члан САНУ Војислав Становчић као руководилац једног пројекта, др Душан Дрљача, дугогодишњи истраживач ЕИ САНУ у

пензији, те два спољна сарадника – из Зајечара и Јужноафричке Републике. У Институту је на усавршавању четворо стипендиста – један докторант и три магистранта: Јана Баћевић, Срђан Радовић, Весна Трифуновић и Маријана Митровић, а запослена су још три етнолога, од чега два у библиотеци: Биљана Миленковић-Вуковић и Александар Јанковић, Марија Ђокић – секретар пројеката и Редакције издања Института. Три поменута сарадника, уз секретарицу Невенку Спасојевић, старају се за квалитетан рад истраживача.

Етнографски институт САНУ од 1950. године издаје *Зборник радова Етнографског института САНУ*, у коме се углавном налазе тематски сродни радови, као и саопштења са научних скупова, као и *Посебна издања*, која су посвећена тематским и обласним монографијама, расправама и грађи. Године 1952. Институт покреће и сопствени *Гласник*, а од 1980. године почињу да излазе и издања на страним језицима. Радови и студије објављивани у оквиру ових публикација настајали су као резултат истраживања на различитим пројектима, као на пример: *Стално праћење промена у народној култури, Етничке и етнолошке одлике становништва Србије, Етнолошко проучавање исељеништва из Србије, Етнолошко проучавање урбаних средина, Етнологија српског народа и Србије, Срби ван Србије и националне мањине на тлу Србије* итд.

Институт проучава етнички идентитет српског народа у земљи и расејању и етничке заједнице у Србији, као и традиционалне обрасце и вредности народне културе (материјалне, социјалне и духовне). Истраживачи прате процесе промена у структури становништва, у динамичном развоју и транзицији обележеној сталним миграцијама, а такође се баве и осавремењавањем и унапређивањем методолошког и теоријског рада на регионалним, тематским и општим етнолошким темама и проблемима. У Етнографском институту САНУ сакупљена је и објављена обимна етнографска грађа. Организовани су бројни научни скупови. Негују се међународна сарадња и издавачка делатност, у чему су учествовале генерације преданих истраживача и научника који су радили и раде у Етнографском институту САНУ.

Од времена када је основан па све до данас, Етнографски институт САНУ је једина национална и централна установа у Србији за систематско проучавање народне културе, живота и обичаја, етногенезе и етничког идентитета српског народа и других етноса, као и савремених етничких процеса. До пројеката започетих у 2002. години, бројни су и разноврсни резултати ове научне установе, која је посебно деведестих година XX века радила у отежаним финансијским условима. Штампани су бројни радови, пре свега у гласницима ЕИ САНУ и у посебним издањима,¹ као и монографије.²

¹ Гласник ЕИ САНУ XLV, Београд 1996, 1-180; Гласник ЕИ САНУ XLVI, Београд 1997, 1-276; Гласник ЕИ САНУ XLVII, Београд 1998, 1-203; Гласник ЕИ САНУ XLVIII, Београд 1999, Гласник ЕИ САНУ XLIX, Београд 2000; *Етнички и етнокултурни контакти у панонско-карпатском простору*, Посебна издања ЕИ САНУ 42, Београд, 1997, 1-142; *Етнички*

Поводом педесет година од оснивања Етнографског института објављена је Споменица,³ а велики издавачки подухват био је свакако и издавање допуњеног издања Српског митолошког речника.⁴ У сарадњи са Етнокултуролошком радионицом Сврљиг објављено је више бројева Етнокултуролошког зборника,⁵ У последњој деценији XX века покренута је и библиотека *Животопис*⁶ (објављено 4 свеске), у оквиру пројекта *Срби ван Србије*. Током свих ових година стално су обављана теренска истраживања, а сарадња са великим бројем научних институција, у земљи и ван ње, у сталном је порасту. У Етнографском институту САНУ посвећује се посебна пажња оспособљавању младих кадрова и стипендиста, а прихватање савремених трендова етно-антрополошке науке учинило је да ова научноистраживачка установа постане базна установа која се бави изучавањем свих сегмената српске културе и културе других етничких група које живе у Србији.

Рад Етнографског института САНУ могао би се поделити на основу истраживачког процеса у више целина:

- До половине осамдестих година XX века истраживана је цела територија Србије и то у области фундаменталних етничких истраживања: етничка слика области, култура становања, градитељство, привреда, обичаји, фолкор, трансформације културе настале услед индустријализације и урбанизације, те великих јавних радова (изградња колубарског басена, ХЕ Ђердап и пруге Београд-Бар). Проучавања урбаних средина била су систематски организована, а резултати су објављивани у издањима Института.

односи Срба са другим народима и етничким заједницама, Посебна издања ЕИ САНУ 44, Београд, 1998, 1-307.

² Десанка Николић, *Горње Драгачево – етнолошко проучавање културних промена*, Посебна издања ЕИ САНУ 41, Београд 1996, 1-192; Бојан Жикић, *Антропологија Едмунда Лича*, Посебна издања ЕИ САНУ 43, Београд, 1997, 1-131; Јадранка Ђорђевић, *Сроднички односи у Врању*, Посебна издања ЕИ САНУ 45, Београд 2001, 1-140; Александра Павићевић, *Народни и црквени брак у српском сеоском друштву*, Посебна издања ЕИ САНУ 46, Београд 2001, 1-145.

³ *Споменица Етнографског института САНУ 1947-1997*. Издата поводом педесет година од оснивања Етнографског института САНУ, Београд 1997, 9 -137.

⁴ Ш. Кулишић, П. Ж. Петровић, Н. Пантелић, *Српски митолошки речник*, друго допуњено издање, Београд 1998, 1-504.

⁵ Етно-културолошки зборник I–X, Београд–Сврљиг 1995-2005.

⁶ Сара Вукелић-Ивошевић, *Од Јагетиха до Питсбурга*, Београд 1992, 7-157; Дејан М. Адам, *Сећање на детињство у селу Златици*, уредник: Душан Дрљача, Београд 1992, 6-107; *Живот оца Радована, проте мохачкога / забележио и приредио Милан Степанов*, Београд 1994, 7-105; *Аутобиографске белешке јереја Светозара С. Ластућа*, Библиотека Животопис, књ. 4, Етнографски институт САНУ у сарадњи са Самоуправом Срба у Мађарској, Будимпешта – Београд 2000, 7-178.

- Промене настају деведесетих година XX века, када долази до великог померања становништва, што је резултирало културном измешаношћу, али ови процеси нису праћени кроз организована етнолошка истраживања, пре свега због распада бивше Југославије и ратних догађања, те због немања довољно слуха и средстава за њих.
- Са почетком новог миленијума отпочео је рад на проучавању савремених етничких процеса, кроз проучавање народне културе, етничког идентитета, међуетничких комуникација, културних адаптација, као и принципа на којима се заснивају друштвени односи, а и односи према мањинама у мултикултуралном српском друштву.

Може се рећи да је 2001. година била преломна за рад Института. После демократских промена у Србији, а у вези са транзицијом кроз коју српско друштво пролази, отпочиње и нови циклус истраживачких пројеката. Тржишна економија захватила је и науку, тј. начин финансирања научних пројеката. Током 2001. године, на захтев Министарства за науку, технологије и развој Републике Србије, дати су програмски циљеви и план рада Етнографског института САНУ за 2002. годину, у оквиру конкурса за фундаменталне научноистраживачке пројекте МНТ РС. Такође је, на захтев Министарства, израђена *Монографија* о раду Етнографског института САНУ од оснивања до 2000. године, са комплетном библиографијом свих сарадника Института који учествују на пројектима. Институт се пријавио са два пројекта, за која су урађени потпуна документација и образложење тема и циљева истраживања. Пројекти су одобрени, па је тако, 2002. године започет рад на два нова, четворогодишња пројекта.

То су следећи пројекти:

1. *Традиционална култура Срба – системи представа, обреда и социјалних институција* (руководилац др Ласта Ђаповић). У оквиру приоритетне теме – *Традиционална култура Срба*, истраживања су била усмерена на монографска проучавања области и појава недовољно истражених у Србији. Настављено је проучавање елемената традиционалне културе Срба, који чине њихову етничку и културну идентификацију у дијаспори и утичу на очување њиховог етничког идентитета у мултиетничким срединама. Истраживања су била усмерена на монографска проучавања појединих сегмената традиционалне културе и мањих географских целина у Србији: Монографија ариљског краја; Схватање смрти у тужбалицама, клетвама и бајалицама; Наследно обичајно право у врањанском крају; Село као социјално-економско-религијска заједница на примеру заветине и литијског опхода; Сродство и сроднички односи; Исхрана у време празника и постова. Истраживани су Срби у дијаспори, њихова етничка идентификација и стратификација, с посебним освртом на односе у мултикултурној средини – у Мађарској (околина Будимпеште и Батања), Француској, Словенији, Грчкој, Румунији (Свињица), Калифорнији, као и Срби у Бањалуци од 1878. до 1918.

2. *Савремена сеоска и градска култура – путеви и трансформација* (руководилац др Драгана Радојичић). Пројекат се бавио истраживањима нових услова живота и облицима традиционалне културе на селу и у граду, који су измењени или су на старима створени нови. Приоритет у истраживању односио се на следеће теме: Врчин у трансформацији село – град; Елементи традиционалних односа и обичаја у породици 80-тих година XX века; Символички и митолошки аспекти процеса посткомунистичке транзиције у Србији; Алтернативна медицина у Београду; Јавна окупљања – ритуали и светковине у Србији крајем XX века; На прагу девојаштва – етнографија одрастања београдских основношколци; Брачни и породични живот у Србији у другој половини XX века; и Свадба – проблеми културног идентитета.

Рад на оба пројекта подразумевао је мултидисциплинарни и компаративни приступ истраживањима, а на њима је радило 16 истраживача Етнографског института САНУ и три пензионисана научна саветника. Поред истраживача, у раду на пројектима ангажоване су и библиотека и стручне службе.

Поред реализације поменутих пројеката, период од 2002. године наомамо, када је реч о Етнографском институту САНУ, карактерише и повећан обим издавачке делатности, као и укључивање иностраних научних радника из Бугарске, Русије, Грчке, САД и Словачке у рад Редакције. Редовно се издају Гласник⁷ и Посебна – монографска издања,⁸ а обновљена је едиција Зборник Етнографског института САНУ.⁹ У овом периоду у Етнографском

⁷ Гласник ЕИ САНУ L-LI, са библиографијом издања ЕИ САНУ од 1947-2002. године, Београд 2002; Гласник ЕИ САНУ LI (1-370), Београд 2004; Гласник ЕИ САНУ LIII, Београд 2005; Гласник ЕИ САНУ LIV (1-491), Београд 2006 и Гласник ЕИ САНУ LV, св. 1 и св. 2, Београд 2007.

⁸ Јелена Чворовић, *Gypsy Narratives: From Poverty to Culture*, Посебна издања ЕИ САНУ 51, Београд 2004; Љиљана Гавриловић, *Балкански костими Николе Арсеновића*, Посебна издања ЕИ САНУ 52, Београд 2004; Ивица Тодоровић, *Ритуал ума*, Посебна издања ЕИ САНУ 53, Београд 2005; Гордана Благојевић, *Срби у Калифорнији*, Посебна издања ЕИ САНУ 54, Београд 2005; Љиљана Гавриловић, *Југословенски етнограф Никола Арсеновић*, Посебна издања ЕИ САНУ 55, Београд 2006; Драгана Радојичић, *Између култура Истока и Запада - северозападна Бока Которска*, Посебна издања ЕИ САНУ 56, Београд 2006; Александра Павићевић, *На удару идеологија – Брак, породица и полни морал у Србији у другој половини 20. века*, Посебна издања ЕИ САНУ 57, Београд 2006; Никола Пантелић, *Породица и традиција у градовима Србије*, Посебна издања ЕИ САНУ 58, Београд 2006; Милина Ивановић-Баришић, *Календарски празници и обичаји у подавалским селима*, Посебна издања ЕИ САНУ 59, Београд 2007; Љиљана Гавриловић, *Култура у излогу: ка новој музеологији*, Посебна издања ЕИ САНУ 60, Београд 2007; Милета Букумирић, *Живот Срба у Гораждевцу*, Посебна издања ЕИ САНУ 61, Београд 2007.

⁹ Зборник радова ЕИ САНУ бр. 21, *Етнологија и антропологија: стање и перспективе*, Београд 2005; Зборник радова ЕИ САНУ бр. 22, *Свакодневна култура у постсоцијалистичком периоду у Србији и Бугарској – Балканска трансформација и европска интеграција*, Београд 2006; Зборник радова ЕИ САНУ бр. 23), *Култура у трансформацији*, Београд 2007.

институту САНУ направљени су пионирски кораци у раду на етнолошком филму,¹⁰ а Драгана Радојичић је три године за редом била председница савета Међународног фестивала етнолошког филма, који се одржава у Београду.

Током 2005. године, Институт се на нови конкурс Министарства за науку и заштиту животне средине за фундаменталне научноистраживачке пројекте пријавио са три пројекта, за која је било неопходно израдити комплетну документацију која се односила на период 2002-2005. година, као и образложење тема и циљева истраживања. Сва три пројекта су одобрена, па је у 2006. години започет рад на новим, петогодишњим пројектима.

Рад ЕИ САНУ на постојећим пројектима представља основу за будућа сондирања и истраживања етничке и антрополошке слике садашње Србије, која би била усмерена на представљање културне стварности и изналажење путева њене стабилизације. Нови пројекти су: *Србија између традиционализма и модернизације – Етнолошка и антрополошка проучавања културних процеса* (руководилац др Драгана Радојичић), *Антрополошка испитивања комуникације у савременој Србији* (руководилац др Јелена Чворовић), *Етницитет: савремени процеси у Србији, суседним земљама и дијаспори* (руководилац Војислав Становчић, дописни члан САНУ и др Младена Прелић, научни сарадник ЕИ САНУ), и чине окосницу рада Института за наредни период.

1. Истраживања на пројекту *Србија између традиционализма и модернизације – Етнолошка и антрополошка проучавања културних процеса* обухватају нове услове произишле из традиционалне културе изражене у руралној и урбаној средини било да се сагледавају кроз измењене облике стварања или кроз процес настајања нових на старим основама. Значај предвиђених истраживања је у томе да научни резултати буду применљиви у пракси, кроз популаризацију антрополошког и мултидисциплинарног приступа, а ради унапређења социо-економске политике. Етнолошко-антрополошка перспектива овог пројекта је у томе што омогућава сагледавање положаја и потреба индивидуе у модерном друштву, те олакшава и сугерише избор мера културне политике, која би требало да иде у правцу хуманизације и демократизације српског друштва. Политичка структурираност и условљеност репрезентације културе постоји на свим нивоима и резултира доживљајима културе/идејом о култури која се јавља у различитим периодима друштвене и политичке историје током 19. и 20. века. Значај пројекта је и у томе што ће дати преглед најважнијих промена и кретања на глобалном друштвеном плану, кроз трансформацију друштвених и културних односа на релацији урбано – рурално.

¹⁰ Јелена Чворовић, *Чиста крв нас чини Ромима*, документарни филм, 2004 (Награда XIII Међународног фестивала етнолошког филма и II награда на Фестивалу мањинских заједница)

2. Пројекат *Антрополошка испитивања комуникације у савременој Србији* бави се дијахроним антрополошким анализама разноврсних модела продукције и социјалне интеграције, који карактеришу комуникацију у етничким/културним групама у Србији на макро, локалном и индивидуалном нивоу. Предмет пројекта је анализа релација између најзначајнијих система/форми комуникације коју стварају и развијају етничке/културне групе. Пројекат има две компоненте: испитивање *оралних заједница* и испитивање *писане*, популарне културе ширег друштва у Србији. Упоредиће се усмено оријентисане културе заједница Рома и Влаха са писаном, популарном културом у Србији, уз претпоставку да су информације заправо друштвени, економски и политички *лепак*, тј. везе које обједињују и одржавају ове заједнице. Пројекат се бави питањима: како људи користе документе (усмене информације, текст или слику) да формирају представе о свету који их окружује и како се начин комуникације одражава на посматрано друштво. Циљ је да се разјасни како људи у свакодневном животу приступају информацијама и како користе различите форме комуникације као основ за изградњу социјалног/културног идентитета.
3. Пројекат *Етницитет: савремени процеси у Србији, суседним земљама и дијаспори* бави се проучавањем савремених етничких процеса и етницитета, који је, нарочито након седамдесетих година XX века, постао предмет бројних истраживања у друштвеним наукама. У савременом свету, етничке границе су у исто време и оснажене и релативизоване, а етницитет је неизоставни део културних и политичких процеса, док је мултиетницитет данас стварност за већину друштва, а посебно у нашем делу света. Циљ сложених истраживања на овом пројекту представља разумевање процеса етничких идентификација и њихових значења данас, а резултати истраживања указаће на евентуалне специфичности етницитета на Балкану/у Југоисточној Европи, као и на перспективе мултиетничности у Србији и региону.

Етнографски институт је кроз сталну сарадњу са научноистраживачким институцијама у земљи и иностранству, кроз организацију научних скупова на којима се окупљају истраживачи и научници из разних научних дисциплина, из великог броја земаља, дао значајан допринос очувању традиције и сагледавању културних промена у земљи и окружењу.¹¹

Богата међународна сарадња Етнографског института САНУ настављена је и реализовала се кроз међународне пројекте, студијске боравке и учешће на конференцијама. Настављена је сарадња са Етнографским

¹¹ Етнографски институт САНУ одржава сарадњу са сродним институцијама и установама – са Одељењем за етнологију и антропологију београдског Филозофског факултета, са Етнографским музејем и Народним музејем из Београда, као и са музејима у унутрашњости. Контактима са страним културним центрима у Београду, пре свега са немачким, италијанским и руским.

институтом и музејем Бугарске академије наука, у оквиру међуакадемијске сарадње САНУ и БАН, на заједничкој истраживачкој теми: *Свакодневна култура Срба и Бугара у постсоцијалистичком периоду*. Ова вишегодишња сарадња резултирала је организовањем пет научних скупова, два у Софији, три у Србији – у Београду, Зрењанину и Крушевцу, на којима су поред научника из Бугарске и Србије учествовали и научници из Словачке, Русије и Македоније.¹² Са Институтом „Миклухо Маклај“ Руске академије наука (Москва) потписан је уговор о сарадњи на заједничким пројектима: *Етнички процеси у словенском свету после 1991. године, Свакодневна култура у постсоцијалистичком периоду*. Током 2007. године је обновљена сарадња са Етнографским институтом Словачке академије наука, и биће потписан протокол о сарадњи на заједничком пројекту. Сарадња се већ две године уназад одвија и са колегама из Словеније, по принципу билатералне размене на пројекту *Срби у Словенији – Словенци у Србији. Етнoлошка истраживања идентитета и поглед на стање у струци*. Институт је, такође, потписао споразум о сарадњи са организацијом Дора Страту из Атине, а интензивирана је сарадња са Националним саветом буњевачке националне мањине у Суботици.

Важно је поменути и то да Институт редовно представља своја нова издања на Међународном сајму књига, који се сваке године у октобру одржава у Београду. Успешно се обавља размена институтских публикација са више од 80 установа у земљи и иностранству, а публикације се редовно промовишу на промоцијама у земљи и ван ње.

Целокупан рад Института усмерен је ка актуелним проблемима, што се и огледа у развоју савремене српске етнологије и антропологије. Својим шездесетогодишњим радом, ЕИ САНУ је кроз издавачку делатност, теренски рад, научне скупове, трибине, као и међународну сарадњу, постигао значајне резултате. У овим резултатима огледа се улога ове националне, научноистраживачке установе, која улаже напоре да прошири подручје етнoлошких истраживања и комуникацију са сродним хуманистичким дисциплинама.

¹² Резултат ова четири научна скупа представљају четири двојезична, српско-бугарска зборника, од којих су два издата у Бугарској, а два је издао Етнографски институт САНУ.